

KODUMAISEST SEMIOOTIKA MITMEKESISUSEST*

Acta Semiotica Estica VII. Koostanud ja toimetanud Elin Sütiste, Silvi Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010. 341 lk.

2010. aasta suvel ilmus Eesti Semiootika Seltsi perioodilise ajakirja *Acta Semiotica Estica* järjekordne number, seekord siis juba seitsmes. Väljaanne koondab väga erinevaid teoreetilisi lähenemisi, mida rakendatakse samavõrd mitmekesisete teemavaldkondade analüüsides. Paradoksaalsel moel aitab sellele kaasa ka semiootika kui distsipliini enda teatav määratlemise raskus, mistõttu leiab nende kaante vahelt artikleid alates konkreetsetest analüüsides ja lõpetades filosoofilisemate aruteludega. Ja enamgi veel, lugeja, kes soovib artikliga esmatutvumisel piirduda üksnes pealkirja ning kasutatud kirjanduse nimekirjaga, kust puuduvad viited mis tahes semiootika klassikutele, ei pruugi esmalt tuvastadagi, et tegu on just nimelt semiootikasse

puutuvaga. Poetiliselt väljendudes on siin tegemist mõttelendu avardavalt kiusava probleemiga, mis viib meid tagasi semiootika kui teaduse enda eripärani.

Kuigi semiootika algmeid võime täheldada juba antiikaja teaduslikus mõtlemises, ennekõike meditsiinilistes, filosoofilistes ja lingvistilistes mõtisklustes, siis uusaegse teaduskäsitluse raames võime Juri Lotmanile viidates¹ osutada, et semiootika on suhteliselt noor teadus, tekkides eelmise sajandi 1950. aastatel mitme teadusharu – strukturaallingvistika, informatsiooniteooria, küberneetika ja loogika – ristumiskohal. Ühelt poolt tõi niisugune päritoluline „segadus” kaasa olukorra, et nende teadusalade esindajad mõistavad semiootika ainet ja olemust seniajani mõneti erinevalt. Teisalt aga osutus see viljakaks pinnaseks semiootika plahvatuslikule tõusule. Selle tagajärjena võis kuni üheksakümnendate aastateni märgata erinevates humanitaar- ja sotsiaalteaduslikku paradigmasse kuuluvates distsipliinides n-ö semiootika ekspansiooni. Kõikvõimalikud *semiootikad* olid moesõnad. Tõsi, niisuguse ekstensiivse laienemisega kaasnes lõpuks

* Kirjutise valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus), Eesti Teadusfondi teadusgrant ETF 7988 „Nimetaamise võim ühiskonnas ja kultuuris” ja Eesti Teadusfondi teadusgrant ETF 8804 „Võimuhete ja poliitilise kommunikatsiooni semiootilise analüüsi perspektiivid”.

¹ J. Lotman, *Inimesed ja märgid*. – Vikerkaar 2000, nr 1, lk 88.

negatiivne suund, mis viis semiootika teatava kriisiseisundini: selle asemel et pakkuda midagi uut, pookis ta enda nime liitsõnana erinevate distsipliinide külge.

Teatav imperialistlik soov saada humanitaarteaduste meta- või alusdistsipliiniks tõi paratamatult kaasa teiste teadusdistsipliinide kriitilise vastureaktsiooni, millele sekundeeris vaade semiootikale kui rangelt strukturalistlikule lähenemisele, teadusele, mis püüab kõike taandada staatilisele struktuurile ning jätab arvestamata tähenduse genereerimise kommunikatiivse ja kontekstuaalse iseloomu ning eirab teiste teadusdistsipliinide senitehtut. Lühidalt kõlas süüdistus järgnevalt: imperialistlik uurimismeetod, mis ei sobi tänapäeva teadusparadigmasse. Olgu selle kriitika aluseks semiootika redutseerimine suuresti Ferdinand de Saussure'i strukturaallingvistikale ja sealt Roland Barthes'i varasemale loomeperioodile² või muud teadusdiskursusevälised põhjused³, kuid tagajärjeks oli see, et semiootika edasine areng jäi kriitikutele suuresti märkamata.

Semiootikakirjanduses on aga viimasel kümnendil üha teravamalt olnud esil just teadusfilosoofilised arutlused semiootika olemuse üle. Millistelt alustelt moodustub semiootika distsiplinaarne ühtsus? Mis on semiootika uurimisobjekt ja kas selle objekti piiritlemine aitab defineerida ka semiootika metodoloogilist ühtsust? Milline on semiootika roll teiste humanitaartea-

² D. C h a n d l e r, *Semiotics: The Basics*. Routledge, 2002; J. C u l l e r, *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*. London: Routledge and Kegan Paul, 1975.

³ J. Lotmani ideede levikust ja ennekõike selle leviku problemaatilisusest Nõukogude Liidus ja sellest väljaspool vt: K. K u l l, M. L o t m a n, *Semiotica Tartuensis: Jakob von Uexküll ja Juri Lotman*. – Akadeemia 1995, nr 12, lk 2467–2483; M. W a l d s t e i n, *Soviet Empire of Sign*. VDM Verlag Dr. Müller, 2008.

duslike uurimismeetodite võrgustikus? Kas semiootika ja n-õ tugevate teadusharude vahel on ületamatu kuristik või peaks seda suhet kirjeldama dialogina, interdistsiplinaarse ühendusena, mida võime näha näiteks biosemiootikas? Niisiis püütakse leida mingi alus, mis teataval viisil koondaks semiootikale iseloomuliku mitmekesisuse.

Vastused nendele küsimustele pendeldavad laias laastus kahe vastandliku äärmuse vahel. On neid, kes arvavad tänapäeva infoühiskonnale viidates, et semiootikal kui teadusel märkidest on potentsiaali saada XXI sajandi füüsikaks, mis pakub uues situatsioonis adekvaatseid vastuseid.⁴ Teist äärmust esindavad seisukohad, et semiootika on mingi veider katusmõiste teiste teadusdistsipliinide meetodite ühendamiseks, lisamata ise midagi uut. Liiasi olevat semiootika veel mitteempiiriline tugi- toolidistsipliin.

Semiootika ei ole kindlasti kõigi XXI sajandil ettetulevate probleemide lahendus. Niisamuti nagu teine äärmus unustab, et inimese ja kultuuri vahelised suhted ja seal esilekerkivad probleemid on alati singulaarsed. Oma ainulaadsuses nõuavad need analüüsiks paindlikumat uurimisvahendit ja metodoloogiat, kui seda pakub matemaatikal põhinev kvantitatiivne lähenemine. Semiootika ei ole arvutamine, vaid pigem tõlgendamine, kuid mitte iga tõlgendamine ei ole veel semiootika.

Suvel ilmunud *Acta Semiotica Estica VII* peegeldab kenasti seda semiootika uurimisobjektide ja lähenemisviiside mitmekesisust, mis tuleneb semiootika eelkirjeldatud distsiplinaarsest eripärast. Seda mitmekesisust topeldatakse ka artiklite autorite tasandil: nende ring ulatub tudengitest professoriteni. Seetõttu pole ime, et artiklite selgepiirilise liigitamisega on teatavaid raskusi. Siinkirjutaja võttis voli tutvustada neid

⁴ V. I v a n o v, *Küsimused arutlemiseks teemal „Semiootika piirid“*. – *Acta Semiotica Estica V*. Tartu, 2008, lk 239–241.

sisukorra järgi, mis ajakirja toimetajatel tundub lähtuvat uurimuste temaatikast.

Avaartiklis jätkub kolme autori (Maria-Kristiina Lotmani, Mihhail Lotmani, Rebekka Lotmani) ühistööna luule autometakirjelduslike nähtuste uurimine, mille muudab nauditavaks tihedate kirjelduste vaheldumine rohke näitematerjaliga (lk 10–34). Kirjanduse analüüsiga jätkab Krista Keeduse artikkel (lk 35–63), mis käsitleb Karl Ristikivi loomingut uudest vaatenurgast, nimelt haarab artikli autor kinni Ristikivi kirjas Uku Masingule väljendatud soovist struktureerida oma ajalooliste romaanide tsükli gooti katedraali eeskujul. Artikli autor jälgib, kuidas ja millistel tasanditel on see kavatsus romaanisarjas teostunud, ning näitab veenvalt Ristikivi maailmavaate ja romaanitsükli seoseid Pseudo-Dionysios Areopagita filosoofia ja Dante Alighieri „Jumaliku komöödiaga”. Kirjanduse piirimail liigub oma uurimistöös ka Katre Kikas, kes koondab tähelepanu rahvaluulekoguja Hans Anton Schultsi muistsetele eesti raamatutele pühendatud lugudele (lk 64–101).

Teise mõttelise ploki moodustavad artiklid identiteedi, kultuuri ning keskkonna suhetest. Ott Heinapuu uurib pühapaika ehk Taara tammikut kui üht eesti rahvusdiskursuses domineerivat motiivi: kuidas see eestlaste rahvusliku identiteedi märk seostub õhtumaise klassikalise kultuuriga, varjutades samal ajal kohaliku kultuuri aspekte, mis on seotud maastikuga suulises pärimuses (lk 102–138). Mart Kuldkapp käsitleb islandi kultuuriloo näitel looduse ja kultuuri ühtepõimuvat konstrueerimist (lk 139–159). Autor arutleb võimaluse üle asendada ühelt poolt rahvuslik-müütiline looduskäsitlus ja teiselt poolt puhtutilitaarne, ekspluuteeriv loodusesse suhtumine kolmanda, terviklikuma ja ökoloogilise

mõtteviisiga. Omal moel on loodus ja kultuur ühendatud ka Maarja Saldre artikli keskses tähelepanuobjektis, tühiranna kujundis (lk 160–182). „Tühirand” on ühelt poolt Mati Undi samanimelise lühiromaani ning selle ainetel valminud Veiko Õunpuu filmi ja Ingo-mar Vihmari lavastuse sündmuste toimumise paik, kuid teisalt peategelase mentaalne seisund ja ühtlasi teose filosoofiline dominant. Autor uurib tühiranna kujundi meediumispetsiifilist ja meediumiülest ehk transmeedialist ilmnemist mainitud tekstides ja kultuurimälus.

Kolmandasse teemaderingi võiks tinglikult koondada uurimused, mis tegelevad erinevate semiootiliste keelte omavaheliste suhete probleemistikuga. Nii uurib Jaanus Kaasik filmi keskkondi modelleerivat filmikeelt ning pakub välja viieosalise keskkondade jaotuse: kunstiline reaalsus, dokumentaalsus, metareaalsus, metadokumentaalsus ja hüperreaalsus (lk 183–203). Vastavasse keskkonnaliiki kuulumist rõhutava elemendina on autor kasutusele võtnud termini *keskkonnaviit*.

Eestikeelsete reklaamide sõnavarast ja selle toimimisest räägib Priit Põhjala rohkete värvikate näidetega varustatud artikkel (lk 204–220). Tähelepanu keskmes on kaks reklaamileksikale eriti tüüpilist, kuigi teineteisele vastanduvat sõnade gruppi: reklaamitavat väärtustavad võtmesõnad ja hälbelised sõnad, mis oma tähelepanu haarava võimega ärgitavad tarbija reklaami üle järele mõtlema, sellesse süvenema. Mari-Liis Madissoni uurimus vaatab seagripjuhtumi näitel hirmu verbaliseerimist (lk 221–236). Autor püüab teoreetiliselt täiendada Bill Ellise verbaliseerimisetappe Juri Lotmani kultuurisemiootiliste ideedega autokommunikatsioonist ja kultuurist kui vähemalt kakskeelsest mehhanismist. Artikli eesmärgiks on näidata, millistele kultuurimehhanismidele toetudes hir-

mu verbaliseerimisprotsess areneb ja lõpuks laguneb, toimides omalaadse kaitsemehhanismina.

Viimast alajaotust võiks nimetada semiootilis-filosoofilisteks mõtisklusteks. Andres Kurismaa kasutab oma artiklis abduktsiooni ja mitmekeelsuse mõisteid ning suhestab omavahel lähemalt Charles S. Peirce'i, Gregory Batesoni ning Juri Lotmani tööde keskseid kontseptsioone (lk 237–251). Silver Rattasepp kritiseerib looduse ja kultuuri, tegelikkuse ja representatsioonide, päris- ja keeleliselt vahendatud maailma üldlevinud eristusi, mis on omased uusaegsele filosoofilisele ja kultuuriteaduslikule mõtlemisele (lk 252–270). Ta teeb ettepaneku mitte määratleda *a priori*, millisesse poolde uuritav nähtus langeb: vaimu või tegelikkusesse, keelde või reaalsusse, subjektiivsusesse või objektiivsusesse, ning katsuda näidata pigem kõikide eluprotsesside ühtepõimimist, mille uurimisel sellised eristused ei ole kõnekad. Margus Ott integreerib Jakob von Uexkülli ja Jean-Paul Sartre'i mõttekäike, et mõelda loodust ja selle liikmeid omaenese vaatepunkti omavatenä, nii et nad „vaatavad” üksteist ja meid, inimesi (lk 271–281). Veenvalt põhjendatakse ära inimese ökoloogilisus: „Olemine on inimese elu

koda ehk *oikos*, tema „öko”. Ja olendid on selle koja kõne või kõma, *logos* ehk „loogia”. Olemise ja olendite pilk koos ongi inimese koja kõne ehk „ökoloogia” (lk 280).

Ajakirja selle numbri „Märkamiste” rubriigist on võimalik lugeda Aleksandr Pjatigorski arutlust semiootika teoreetilistest eeldustest (Silvi Salupere tõlkes) ning Roman Jakobsoni artiklit tõlkimise keelelistest aspektidest (Elin Sütiste tõlkes).

Lõpetuseks ei saa märkimata jätta ka kahte formaalset muudatust ajakirja struktuuris: *Acta Semiotica Estica* toimetuskolleegiumi täiendavad alates 2010. aastast Andres Luure ja Marek Tamm. Teine muutus puudutab *Acta Semiotica Estica* paigutumist Eesti humanitaarajakirjade maastikul: alates 2009. aastast ehk *Acta Semiotica Estica* kuuendast köitest on kõik ajakirja põhiosas avaldatud (s.t eelretsenseerimise läbinud) artiklid märgistatud Eesti Teadusinfosüsteemi teadustegevuse tulemuste klassifikaatoriga 1.2. senise 3.2. asemel. Eks seegi ole märk heast tasemest, mis loodetavasti jätkub ka järgnevatel numbritel.

ANDREAS VENTSEL